

TIMO JÄRVIKOSKI

Nelisenkymmentä vuotta ympäristösosiologiaa

NUOREN TUTKIJAN TIE YMPÄRISTÖTEEMOJEN PARIIN

Opiskeluaikanani Turun yliopistossa 1960-luvun jälkipuoliskolla, ehkä jo ennenkin, kiinnostuin ympäristökeskustelusta, lueskelin Suomen Luonto -lehteä, toki Rachel Carsonin kirjan ja yhtä ja toista muutakin. Päätymiseni äkkiä ”ympäristösosiologiaan” oli silti sattumaa. En ollut vielä edes valmistunut, gradutyöni kylläkin juuri jättänyt, kun professori Erkki Asp kysyi, haluaisinko tehdä selvityksen Lokan ja Porttipahdan allasalueilta muuttaneiden uusista olosuhteista, tyytyväisyydestä yms. Olin kiinnostunut tutkijan urasta, ja tämä viittasi siihen suuntaan. Lapissakin olin pari kertaa käynyt, joskaan en Sodankylässä. Tuohon aikaan – 1969 – vielä paljolti ajateltiin, että kunnan haastattelulomakkeella asiat selviävät. Niinpä sitten muutaman kuukauden kuluttua, kevättalvella 1970 olin tekemässä haastatteluja lähinnä Sodankylän Vuotsossa; muistaakseni tein kolmanneksen koko urakasta.

Raportti valmistui ajallaan, elokuussa 1970, ja tuloksia voinee pitää uskottavina, koska tilaaja (Kemijoki Oy) tai oikein kukaan muukaan ei ollut niihin tyytyväinen. Kuitenkin minua pyydettiin pari vuotta myöhemmin tekemään vielä Kemihaaran altaan suunnittelua palveleva ”väestötutkimus”. Mielenkiintoisinta siinäkin oli haastattelujen tekeminen ja liikkuminen Kemijoen ympäristössä; esimerkiksi Kemijoen ylittäminen keskitalvella, kun lunta oli toista metriä, on jäänyt mieleen – kaikkia haastateltavia ei tavoittanut autotietä pitkin. Raporttini vaikutti osaltaan siihen, että laajempi, Kemihaaran allasvaihtoehto hylättiin, ja alettiin puhua Vuotoksen altaasta. Siitä on sittemmin puhetta riittänyt.

Maaseutusosiologinen graduni lisäksi olin nyt tehnyt kaksi tekojärviselvitystä. Aihepiiri oli jäänyt vaivaamaan, aineistoa oli ja ha-

About forty years of environmental sociology in Turku and Oulu

Kirjoitus on julkaistun alun perin Yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen seuran verkkosivuilla 19.12.2014.

In this text, professor emeritus Timo Järviöski takes stock of his career in environmental sociology and describes the development of the field, first at the University of Turku, where he studied and defended his dissertation in 1979, and then at the University of Oulu, where he started in the faculty of education in 1985. The memoir is situated in the broader development of environmental sociology in Finland and internationally, highlighting the increasing multidisciplinary of the environmental social sciences. The text was originally published on the website of the Finnish Society for Environmental Social Science on 19. December 2014.

lusin saada alalla vähän parempaa aikaan. 1970-luvun jälkipuoliskolla kytkin assistenttina ollessani empiriani energiatalouteen, suunnitteluteoriaan ja kansainväliseen, varsin vaatimattomaan (määrältään ja tasoltaan) säännöstelyn tutkimukseen, Kemijoen säännöstelyn kokonaisuuteen jne. Tuloksena oli väitöskirja *Vesien säännöstely ja paikallisyhteisö* (1979). Vasta väitöskirjan yhteydessä aloin ajatella, että tässä on kysymys jonkinmoisesta ympäristösosiologiasta.

1970-LUKU: YMPÄRISTÖSOSIOLOGIAN ENNAKOINTIA

1970-luvulla ei Suomessa eikä muuallakaan puhuttu ympäristösosiologiasta (toki Helsingissä näkyi joku Ilmo Massa tekevän jotain sellaista). Tutkimusaiheeni herätti joskus suorastaan hämmennystä: eräs kollega ihmetteli ystävällisesti, onko tarkoitukseni kehittää allasteoriaa. Hän oli oikeassa siinä, että kytkentä sosiologian teoretisointiin tuntui minustakin pitkään hankalalta. Kohta työni valmistuttua luin Riley Dunlapin ja William Cattonin artikkeleita ympäristöparadigmoista (1979) ja pian myös Allan Schnaibergin kirjan *The Environment: From Surplus to Scarcity* (1980). Schnaibergin teoretisointi olisi ehkä ollut käyttökelpoista, ja Dunlapin polemisointiin olisi ainakin voinut viitata, jos olisivat tarjolla olleet.

1970-luvun lopulla ennakoimme Turussa ympäristösosiologiaa. Ideoimme Ari Haavion ja Arto Kankaanpään kanssa Inkeri-projektin (Imatran Inkerin mukaan), johon saimme Akatemian tukea. Ideana oli tutkia Suomen suuria ympäristönmuutoksia ja erityisesti sitä, miten hankkeita puollettiin tai vastustettiin, miten prosessit muotoutuivat jne. Keskityimme vesikysymyksiin. Aloitimme Imatran koskesta ja päädyimme, kun asiat etenivät, Kemijoen ”karvalakkilähetystön” kautta Koijärvi-liikkeeseen asti; siitä tuli projektin viimeinen tapaustutkimus.

Inkeri-projekti toi Turun sosiologiaan ympäristöorientaatiota. Turussa oli myös, Rauno Tenovuon toimesta, aloitettu 70-luvun loppupuolella ympäristönsuojelun monitieteinen arvosanaopetus, jossa sosiologian opetusta ja opiskelijoitakin oli mukana. Mainittakoon, että eläintieteilijä Tenovuon luonnontieteilijäkollegat pitivät ympäristönsuojelun opetusta epätieteellisenä touhuna. Turun sosiologiassa ympäristöpainotus jatkui melko pitkään (vaikka itse sain töitä Oulusta 1985), kiitos mm.

Haavion opetuksen ja ohjaustyön, mutta Haavion eläköidyttyä ja Turussa väitelleen Pekka Jokisen siirryttyä Tampereelle joskus vuosituuhannen viimeisinä vuosina se alkoi hiipua. Onneksi suunta monissa muissa yliopistoissa oli toinen.

Turussa oli myös, Rauno Tenovuon toimesta, aloitettu 70-luvun loppupuolella ympäristönsuojelun monitieteinen arvosanaopetus, jossa sosiologian opetusta ja opiskelijoitakin oli mukana.

YMPÄRISTÖSOSIOLOGIN TIE TURUSTA OULUUN

1980-luvun jälkipuoliskolla tapahtui paljon ympäristötutkimuksen kannalta merkityksellistä. Globaalit ongelmat – erityisesti ”kasvihuoneilmiö”, kuten silloin yleensä sanottiin, mutta myös otsonikerroksen ohentuminen, biodiversiteetti yms. – tulivat yleiseen tietoisuuteen. Brundtlandin komitea otti käyttöön kestävä kehityksen käsitteen, joka sitten levisi laajalti ja tuli kummittelemaan myös sosiologiaan. Ympäristökysymys tuli yhä enemmän mukaan yhteiskuntatieteisiin. Ulrich Beckin *Risikogesellschaft* ilmestyi 1986, samoin Niklas Luhmannin *Ökologische Kommunikation*. Beckin kirjalla oli Euroopan sosiologiassa suuri vaikutus; itse en kokenut sitä kovin mullistavana, vaan löysin luennollani siitä paljonkin kritikoitavaa. Beckin seuraavan kirjan kääntäminen (*Riski yhteiskunnan vastamyryt*, 1990), ja varsinkin Ilmo Massan ja Rauno Sairisen toimittama *Ympäristökysymys* (1991) antoivat mahdollisuuden sisällyttää ympäristöteemaa sosiologian tutkintovaatimuksiin. Sitten YHYS perustettiin 1994, siinä olin vähän aikaa varapuheenjohtajana, ja yhteiskuntatieteellistä ympäristötutkimusta alkoi näkyä yhä enemmän, muun muassa sosiologipäivillä.

Itse siirryin Oulun yliopistoon, kasvatustieteiden tiedekuntaan, vuonna 1985. Viran määrittelyyn ei toki sisällynyt ympäristösosiologiaa, mutta kasvatussosiologiaakaan ei Oulussa silloin ollut, joten pari vuotta ihmeteltyäni päätin jatkaa ympäristötutkimusta. Yksi tutkimussuunta oli ”ympäristötietoisuus”, jonka silloin kuvittelin olevan pysyväm-

pi, vähemmän taloudellisille ja muille suhdanteille altis asia kuin se sittemmin on näyttänyt olevan. Tässä nojauduin enemmän Stephen Cotgroveen kuin Ronald Inglehartiin. Jatkoin myös ympäristöliikkeiden tutkimusta Hannele Nykäsen kanssa, tutkimuskohteena oli Talaskankaan konflikti ja erityisesti toimintaryhmä Talaksen ystävät.

Aikanaan oli kiinnostavaa havaita, että toisin kuin Dunlap, Catton, Beck, Luhmann ja monet muut melkeinpä itsestäänselvyytensä esittivät, sosiologia ei suinkaan ole jättänyt ”luontoa” ja ”ympäristöä” vaille huomiota.

Oulun sosiologian pienuus kannusti etsimään yhteistyökumppaneita muilta tieteenaloilta, ja olin iloinen, kun humanistiselta puolelta Jouko Jokisalo ja Kari Väyrynen tekivät aloitteen yhteisprojektista. Jouko tutki ympäristöajattelun yhteyksiä äärioikeistolaiseen ajatteluun, Kari ympäristöfilosofian historiaa (pitkän tähtäyksen tuloksena mm. hänen kirjansa) ja minä ympäristöajattelua sosiologiassa. Siitä tuli minulle pitkäaikainen harrastus, josta en ole vielä kukaan täysin luopunut, aihepiiri on eläkeläiselle sopivan epäajankohtainen. Aikanaan oli kiinnostavaa havaita, että toisin kuin Dunlap, Catton, Beck, Luhmann ja monet muut melkeinpä itsestäänselvyytensä esittivät, sosiologia ei suinkaan ole jättänyt ”luontoa” ja ”ympäristöä” vaille huomiota. Toinen kysymys on, miten tämä pätee sosiologian valtaimpaan virtaan, ja kolmas, miten relevanttia luontoon liittyvä kirjoittelu on ollut esimerkiksi nykyisten ympäristöongelmien näkökulmasta.

Kasvatustieteiden tiedekunnassa kehitimme Eila Jerosen kanssa yhteistyössä ympäristökasvatuksen opinnot, jotka sisälsivät perusopinnot lisäksi myös aineopinnot. Aineopinnot olivat alalla ensimmäiset Suomessa, ja sisälsivät runsaasti yhteiskuntatieteellistä ympäristötutkimusta. Mitään erityistä menestystä tästä ei opiskelijoiden keskuudessa tullut, mutta ympäristökasvatuksesta on kuitenkin tehty lukuisia graduja ja yksi väitöskirja

(pari lisää kohta tulossa). Eila on itse ollut aktiivinen ympäristökasvatuksen tutkija, vaikka hänen väitöskirjansa ei sille alalle sijoittunutkaan.

Yhteiskuntatieteellisessä ympäristötutkimuksessa yhteistyö luonnontieteiden kanssa taitaa aina ennemmin tai myöhemmin tulla esille. Oulussa perustettiin Paavo Havaksen aloitteesta 1990-luvun puolivälissä Ecocenter, jonka puitteissa haettiin eri tieteenalojen yhteistyötä niin tutkimuksessa kuin opetuksessakin. Hyvästä yrityksestä huolimatta laajempaa yhteistyötä ei saatu aikaan, ja muutaman vuoden kuluttua Ecocenter lopetti toimintansa. Yhteistyön rakentaminen ”ylhäältä käsin” näyttäisi olevan vaikeaa; paremmin se kai lähtee liikkeelle – jos lähtee – konkreettisten tutkimusongelmien ja yksittäisten tutkijoiden tasolta.

UUDEN VUOSITUHANNEN TUTKIMUSYMPÄRISTÖ: KOHTI EU-PROJEKTEJA JA THULE-INSTITUUTIN SYNTY

Oulussa sosiologian yhteistyö luonnontieteiden kanssa alkoi 1998 EU-projektissa nimeltä TUNDRA, jonka vetäjänä toimi Arktinen keskus ja jossa oli mukana yliopistoja ja tutkimuslaitoksia Englannista, Tanskasta, Hollannista ja Venäjältä. Projekti tutki ilmastonmuutosta Uralin länsipuolisella arktisella alueella, Komin tasavallassa; 2000-luvun puolella se laajeni (Arctica-projektina) myös Suomen Lappiin. Sosiologian tehtäväksi tuli alun perin tyypillisesti väestön ympäristötietoisuuden selvitys, vaikka käytännössä tehtäväkenttä laajenikin. Tutkimuspaikkoina olivat Vorkutan ja Usinskin kaupungit. Roudalle rakennettu Vorkuta hiili- ja kalkkikaivoksineen, kaivoslähiöineen ja murtuilevine rakennuksineen teki vaikutuksen ja huomaisin pohtivani, miten kaivostoiminnan olisi voinut järjestää paremmin; ainakin asuttamalla työntekijät kaupunkiin ja hoitamalla matkat bussilla. Taustana lähiöasutukselle olivat Stalinin vankileirit, joten se kaupunkisuunnittelusta. Itse kävin Vorkutassa vain kerran, tutkijana toiminut Timo Karjalainen oli siellä pitkäänkin; en ihmetellyt, että hän tiedonhankinnan edettyä pyrki minimoimaan Vorkutan reissut. Timon väitöskirja palkittiin, eikä suotta.

Tundra-projektin jälkeen tuli muita EU-hankkeita, ja yhteistyötä tekniikan (arkkitehtuurin) ja luonnontieteiden suuntaan Oulun yliopistossa alkoi tulla yhä enemmän. Rahoitus tarjosi myös mahdollisuuksia vierailijoiden, kuten Peter Dickensin, Riley Dunlapin, Harvey Feitin ynnä muiden kut-

sumiseen. Väitöskirjojakin oli alkanut tulla, ensimmäisenä väitteli Pentti Luoma, joka sittemmin on ollut myös kanssani ohjaamassa monia töitä. Vuodesta 2002 väljästi yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen alueelle kuuluvia väitöskirjoja ovat tehneet Pentin lisäksi Eila Louhimaa, Jouni Ponnikas, Timo P. Karjalainen, Leevi Karsikas, Hannah Strauss ja Outi Autti, ja lisää on tulossa. Sosiaalisten vaikutusten arviointitutkimuksille ilmaantui kysyntää; niitä alkoi tehdä erityisesti Reinikaisen Kalle, joka sitä tietä päätyi Pöyryn hommiin.

Merkittävä asia Oulun sosiologian ja koko yliopiston kannalta oli Thule-instituutin perustaminen (Pohjois-Suomen tutkimuslaitoksen pohjalta), sillä yhtenä keskeisenä kenttänä instituutilla on monitieteinen ympäristötutkimus, jonka itsestään selvänä osana yhteiskuntatieteet nykyisin nähdään; Kari Laineella johtajana on jo pitkä kokemus yhteistyöstä. Oululaisen yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen painopiste onkin nyt Thule-instituutissa, joten toivotan jatkuvaa työniloa Timo Karjalaiselle ja kumppaneille.

Yli 40 vuoden perspektiivistä katsoen ympäristösosiologian tilanne on muuttunut hyvinkin paljon. Ns. luonto on ollut jokseenkin aina mukana sosiologian teoretisoinneissa, vaikkakin se jäi kovin sivuun valtavirrasta 1900-luvun keskivaiheilla, pitkäksi aikaa. Siten ympäristönäkökulma saatettiin keksiä ikään kuin uutena yleisemmän ympäristötietoisuuden myötä 1970-luvulla. Osaksi sosiologian valtavirtaa ympäristösosiologia alkoi muodostua nopeasti 1990-luvulla, ja nyt se on paitsi oma tunnustettu erityisalansa (”yhdyssanasosiologioiden” joukossa) myös osa sosiologian yleistä teoretisointia; nykyisin kunnan yhteiskuntateoreetikko ei voi enää jättää ympäristökysymyksiä huomiotta – toisin kuin vielä parikymmentä vuotta sitten. Toisaalta Oulun(kin) suunnalla monitieteisyys, jopa poikkitieteisyys on ympäristötutkimuksessa vahvistunut ja melkein pä tullut tavaksi.

Tutkimuksen kiistattomasta etenemisestä huolimatta on vaikea nähdä kovin suurta, tai ainakaan riittävää etenemistä maailman ympäristöuhkien torjumisessa. Toki yhteiskuntatieteellinen ympäristötutkimus voisi aiempaa enemmän pohtia myös kansainvälisen talousjärjestelmän ja muiden valtajärjestelmien muuttamisen mahdollisuuksia, mutta muutosten toteuttaminen vaatii tietysti kansalaisten toimintaa.

Yhteistyön rakentaminen ”ylhäältä käsin” näyttäisi olevan vaikeaa; paremmin se kai lähtee liikkeelle – jos lähtee – konkreettisten tutkimusongelmien ja yksittäisten tutkijoiden tasolta.
